

Emil Hilje

O regionalnom i o općem

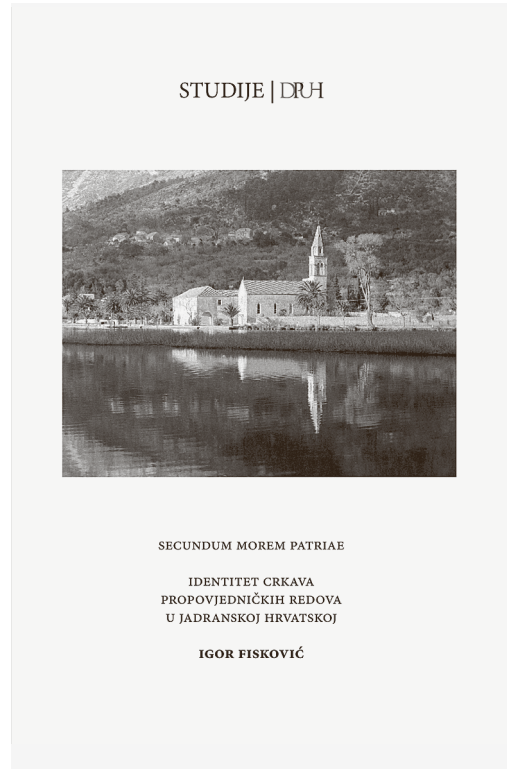
IGOR FISKOVIĆ, *Secundum morem patriae*:

Identitet crkava propovjedničkih redova u jadranskoj Hrvatskoj,
Zagreb: Društvo povjesničara umjetnosti Hrvatske,
2016., 264 str.

ISBN 9789536089406

U svibnju 2016. godine objavljena je u izdanju Društva povjesničara umjetnosti Hrvatske knjiga akademika Igora Fiskovića *Secundum morem patriae: Identitet crkva propovjedničkih redova u jadranskoj Hrvatskoj*. Premda je u pitanju tematika koju na raznim razinama pristupa proučava već desetljećima, sama knjiga je logičan nastavak autorova intenzivnijeg bavljenja graditeljskom i inom baštinom propovjedničkih redova započetog u okviru dviju velikih izložbi u Klovićevim dvorima i pratećih kataloga, ali s bitno drukčijim pristupom i očištem.

Knjiga se sastoji od deset poglavlja, popraćenih iscrpnim popisom literature te kazalima osoba, zemljopisnih imena i spomenika. Opremljena je bogatim fondom nacрта i fotografija, za koje je prava šteta da u relativno skromnom formatu i tisku ne odražavaju onu kvalitetu koju izvorne ilustracije očito imaju. Obiman znanstveni aparat (587 bilješki) ne služi samo za upućivanje čitatelja na postojeće znanstvene i stručne radove, nego se na trenutke pretvara u svojevrsni paralelni tekst, koji rasterećuje osnovnu misao od preopširnih digresija, ali zato omogućuje ulazak u zonu temeljitijih promišljanja i preciznijih informacija. Već to što se preko trećine teksta nalazi u bilješkama jasno upućuje na prvenstveno znanstveni karakter knjige, ali i na potrebu da se

određene tvrdnje i spoznaje dodatno obrazložiti, uz upućivanje na široko zahvaćen korpus stručne literature.

U uvodnom poglavlju utvrđuje se okvir bavljenja temom, ističe važnost crkava franjevačkih i dominikanskih samostana u širem kontekstu graditeljstva zrelog

srednjovjekovlja i ranog novovjekovlja na istočnoj obali Jadrana i upozorava na specifične karakteristike vrlo plodne etape razvoja sakralne arhitekture “koja je u danome području postigla cjelovitost izražavanja kakvu ono ranije nije poznavalo”. Također, kao bitan element pristupa zadanoj temi, autor ukazuje na temeljne duhovne postavke navedenih redova, ulogu njihovih pravila i preporuka, a zatim i načine na koji su se prilagođavali povijesnim, društvenim i kulturnim uvjetima, pa i specifičnostima graditeljske prakse i nasljeđa lokalnih sredina.

U poglavlju posvećenom osnovnim značajkama crkava reformnih redova utvrđuje se nastanak i razvoj tipologije tih građevina u okviru temeljne podjele unutarnjeg prostora na tri dijela, jednog namijenjenog vjericima, drugog za skupne službe redovnika i trećeg, apsidalnog, za euharistijska slavlja. Samom fenomenu svojevrstne unifikacije građevnog tipa korijene se nalazi u prekojadranskom graditeljstvu, koje je međutim daleko kompleksnije i ne pokazuje takvu sklonost unificiranju tipologije. No, umjesto jednostavnih konstatacija i pobranjanja varijeteta osnovnog tipa, autor se upušta u dublje analize uvjeta i tijeka nastajanja, moguće uzroke pojedinačnih odstupanja i varijacija, ali i bitne razloge koji su doveli do ustaljivanja određenih rješenja.

Sljedeće poglavlje posvećeno je razvojnim procesima u okviru kojih je osnovni tip modificiran natkrivanjem lađe svodom, uvjetima i slučajevima u kojima je ta promjena prihvaćena, ali i činjenici da taj postupak “nije bitno promijenio mjerne odnose širina i dužina, čak i visina otprije tlocrtno tipiziranih crkava dominikanaca i franjevaca”. Analizom predloženih primjera otkriva se da rečena intervencija ni u kojem pogledu ne narušava usvojeni koncept funkcioniranja prostora, a uostalom niti ne odnosi prevagu nad tradicionalnijim tipom građevina otvorena krovista.

Poglavlje posvećeno oblikovanju apsida, onom djelu građevina kod kojeg najviše dolaze do izražaja oblikovne, tehnološke i stilske inovacije, koje je u osnovnoj trodijelnoj podjeli prostora objektivno pružalo najviše mogućnosti raznolikim rješenjima, a svojom ih važnošću i poticalo, pruža čitateljima uvid u sve moguće varijante, njihovo grupiranje u podtipove, ali i utjecaje kojima su lokalne sredine ipak bile izložene. Dakako, temeljnima su ostala dva elementarna rješenja presvođivanja kvadratnog ili pravokutnog prostora – jednostavni prelomljeni polualjkasti svod i nešto složeniji i estetski upečatljiviji križno-rebrasti svod. Rijetka drukčija rješenja, poput zrakastih ili čak mrežastih svodova tek podcrtavaju dominantnu prisutnost standardiziranih oblika.

Posebno poglavlje posvećeno je “tipu unutar tipa”, grupi crkava s polualjkastim svodom s pojasnicama, karakterističnim za teritorij Dubrovačke franjevačke provincije, gdje je u 15. stoljeću taj doraden i estetski rafiniran tip postao svojevrstni novi obrazac, i dalje unutar osnovnog modela, ali kao jedna od varijacija koja je izrasla u zasebnu čitljivu grupu.

Poglavlje posvećeno oblikovanju i uređenju bogoštovnog prostora vodi čitatelja u kontekst prožimanja strukture i namjene, to jest načina na koji je arhitektonski oblik i njegovo popunjavanje zadovoljavao potrebe odvijanja službe. Pritom se posebno upozorava na elemente koji danas mahom nedostaju, prije svega pregradu koja je prostor crkava dijelila u dvije osnovne cjeline, a zatim i komplekse korskih klupa, koji su također, makar na nešto manjoj razini, sudjelovali u ukupnoj artikulaciji prostora, temeljno zasnovanog na suglasju mjera geometrijskih likova, prije svega kvadrata i kruga.

Na koncu, poglavlje posvećeno projektiranju i građenju samostanskih crkava otvara najkompleksniji problem i temu koju će i dalje trebati istraživati. Naime, s jedne strane brojnost

najrazličitijih arhivskih vijesti koje otkrivaju načine nastanka pojedinih spomenika, a s druge oskudnost sasvim konkretnih datosti, prije svega projekata i nacрта, otvara prostor domišljanjima. Autor racionalno ustanovljava da je do ponekih definitivnijih sudova o procesima gradnje teško doći i zbog još uvijek nepotpuno istražene arhivske građe. Naime, mnoštvo je arhivskih vijesti relevantnih za razumijevanje procesa gradnje crkava propovjedničkih redova, makar pretežito sekundarne prirode, još uvijek nepročitano ili neobjavljeno, a i ono što je publicirano nije sustavno posloženo u kontekstu rečene tematike, nego najčešće usputno i rasijano u različitim radovima, koji mahom naglasak stavljaju na neke druge fenomene i pojave. Stoga su i određena domišljanja (npr. o razini pismenosti majstora graditelja i njihovu poznavanju matematike) ostavljena otvorenim za daljnja izučavanja, tim više što nisu izrazito presudna za opće razumijevanje fenomena.

Arhitektura crkava franjevac a i dominikanaca na hrvatskoj obali Jadrana nije odviše atraktivna tema, utoliko više što se sve čini jednostavnim i gotovo monotonim. Niti autor ne upada u zamku glorifikacije domaće spomeničke baštine kojom se bavi, već izrijeком utvrđuje “odsutnost gotovih djela natprosječnih spomeničko-umjetničkih značenja”. Pa ipak, vrlo je malo fenomena u okviru cjelovite hrvatske umjetničke baštine koji na tako dosljedan način potvrđuju regionalne specifičnosti i identitet. Zapravo, na određenoj bismo razini fenomen upornog i dosljednog korištenja temeljnih oblika u gradnji crkava propovjedničkih redova mogli usporediti s fenomenom troprutog pleternog ornamenta u likovnoj kulturi ranog srednjeg vijeka, na način da popularnost i učestalost korištenja određenog oblika, bez obzira na njegovo stvarno podrijetlo, čini taj oblik karakterističnom svojinom

neke entiteta. Ali, dok za tropruti pleter bez velikog ustezanja koristimo termih “starohrvatski”, prema sličnoj pojavi unutar kompleksa hrvatske kasnosrednjovjekovne arhitekture nemamo (barem ne prije pojave ove knjige) ni približno sličan stav. Dakako, autor stvari ne postavlja na takvu razinu, niti tu analogiju uopće spominje, ali je doista način pretakanja “općeg mjesta” u prepoznatljivo regionalno obilježje upadljivo podudaran.

Graditeljska baština propovjedničkih redova u jadranskoj Hrvatskoj svoje podrijetlo duguje izvorištima s Apeninskog poluotoka, a svoje oblike skromnim mogućnostima, potrebama i htijenjima lokalnih redovničkih zajednica. Tip jednostavne pravokutne građevine s presvođenom kvadratnom apsidom sa začudnom je lakoćom postao prototip koji se više nije ozbiljno propitivalo, nego tek prilagođavalo eventualnim posebnim uvjetima mjesta, dok je veličina varirala ovisno o veličini i značaju redovničke zajednice i komune uključene u čitav proces osnivanja i gradnje samostanskih kompleksa. Upravo ta uključenost šire društvene zajednice u gotovo sve faze procesa gradnje i opremanja propovjedničkih crkava, potpomognuta formalnim odredbama redova, stoji u temeljima regionalne specifičnosti. Naime, među malobrojnima odredbama o podizanju crkava unutar Statuta reda sv. Franje osobitu pažnju privlači ona da ih se preporučuje graditi *secundum loci conditionem* – prema mjesnim uvjetima ili prilikama, odnosno *secundum morem patriae* – prema običaju užeg područja. A rezultat takvog pristupa je čitav kompleks specifične regionalne arhitekture s karakterističnim rješenjima, koji u konačnici doista predstavljaju jasno čitljiv fenomen. Ujedno “to prati i rječnik osnovne njihove arhitektonske plastike koji je izrazito regionalan, vrlo standardiziran u zbroju tekućih mjesnih dosega, a bez jakih

dodira ili povodjenja za vanjskim stilskim strujama". A unutar dugo trajućih formi izdvajaju se i zasebne, još homogenije grupe, poput "dubrovačke skupine", kod kojih je svojevrsna regionalna uniformnost oblika još naglašenija od onih pripadajućih općim zajedničkim oblicima propovjedničkog graditeljstva na našoj obali.

Akademik Fisković temi pristupa s brižljivošću koja za čitatelja ponekad može biti i vrlo zahtjevna, ali je u stvari prava mjera ozbiljnog znanstvenog pristupa. Fenomen o kojem je riječ istražuje u njegovu dugom trajanju, propituje suglasja i njihove rezonancije u širokom rasponu vremena i uporne vjernosti temeljnim oblicima arhitekture, a prije svega osnovnom arhitektonskom tipu. Čitav sklop problematike analizira s onom vrstom upućenosti i poznavanja (kako u širinu tako i u dubinu) s kakvom kod nas jednostavno nitko drugi niti ne raspolaže, pa ne bi ni mogao na ovakav način provesti čitatelja kroz istovremeno jednostavnu i kompleksnu situaciju ispoljavanja regionalnih posebnosti u okviru relativno nerazvedenog korpusa oblika. Pritom ponegdje otklanja neka ranije iznesena gledišta o karakterističnim oblicima, ali i upozorava na određene, više manje uobičajene terminološke sintagme, poput one o "propovjedničkoj arhitekturi", koja u prvi mah dobro zvuči, ali zapravo

ne odgovara bitnim datostima samih arhitektonskih struktura – zapravo je riječ o "arhitekturi propovjedničkih redova"

Tekst knjige je, kao i u mnogim drugim radovima profesora Igora Fiskovića, složen, slojevit i zahtijeva koncentraciju pri čitanju. Daleko je od jednostavno pisanih i lako čitljivih pregleda, jer se ne zadovoljava površinskim tumačenjima nego zalazi u sve zakutke problematike. Riječ je doista o studiji, pa bi uzalud bilo očekivati neki popularan i lako probavljivi pregled teme kojom se bavi. Namijenjena je prvenstveno stručnjacima, prije svega studentima povijesti umjetnosti, a pored temeljne nakane proširivanja spoznaja o problematici, ujedno im nudi i sasvim drukčiji pristup od uobičajenog siromašno pozitivističkog i usmjerenog isključivo činjeničnoj faktografiji te ih vodi prema širem i kompleksnijem tretiranju i doživljavanju stručnih tema. S druge strane, teško je zamisliti da bi bila namijenjena široj čitalačkoj publici, koja bi se možda ponegdje teško snašla u gustom tekstu protkanom nebrojenim poveznicama sa šire zahvaćenom građom, prepletenom ne samo s kulturološkim, nego i religijskim, povijesnim i inim okolnostima. Ali upravo takav pristup ujedno otkriva zrelost domaće povijesti umjetnosti i spremnost da se s punom razinom profesionalnosti odmakne od jednostavnog faktografskog pristupa. ×